

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

До 140-річчя С. Ф. Русової

Володимир Єрмак

СОФІЯ РУСОВА В ПЕРІОД ДЕРЖАВНОГО) ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ (1917—1921 рр.)

*..В житті кожної шляхетної людини має
світити велика ясна зірка: щаслива доля
рідного народу“¹*

(С. РУСОВА)

В історії національно-державного відродження України 1917—1921 рр. помітною особистістю була Софія Русова — видатний педагог, про світитель, літературознавець, перекладач, державний діяч.

Вона не була українкою за походженням. Народилась 18 лютого 1856 року в с. Олешні на Чернігівщині, «в сім'ї російській».² Батько її, швед Федір Ліндфорс, «усю молодість пробув на війнах — з поляками, турками, в Сибіру, усмиряв киргизів»³ і «був гарячий російський патріот»,⁴ а мати — Ганна Жерв «була походження французького».⁵ Одержавши виховання в кращих традиціях європейського просвітництва XVIII століття, Софія Русова (дівоче прізвище — Ліндфорс) зробила багато для української освіти, науки, культури, стала членом Центральної Ради, увійшовши до історії українського відродження як палкий патріот України.

Повільно формувалися національно-патріотичні переконання Софії Русової в умовах тотальної імперської русифікації України другої половини XIX століття. Давалися взнаки і залежність українського визвольного процесу від загальноросійського визвольного руху. Все це наклало свій відбиток на світогляд української інтелігенції й визначило характер її громадської діяльності. В історії життя родини Русових якнайкраще відбивається історія української інтелігенції кінця XIX — першої чверті XX століття, що характеризується поступовим пробуд-

женням почуття культурного зв'язку з народом, серед якого вона жила, й бажанням працювати для нього. Під впливом ідей Михайла Драгоманова і Олександра Русова формувався її світогляд. «З'явилися перші бруньки нової національної свідомості. Цей рух захопив і мене... Він (Олександр Русов) перший відкрив мені красу української народної поезії, заговорив до мене українською мовою і без довгих промов та пояснень збудив у мене ту любов до нашого народу, що вже ніколи не покидала мого серця й кермувала всією моєю працею довгі літа»,⁶ — згадувала пізніше Софія Русова. Освітнянську діяльність Русова продовжує в Києві, Чернігові, Петербурзі. Київська Громада, Одеська українська громада, Харківське товариство грамотності, прилюдні читання, таємні школи... З 1881 р., після арешту і ув'язнення, — під постійним поліційним наглядом. Але ніщо не могло стримати її громадської діяльності. З 1909 р. — викладач і професор на Вищих Жіночих Курсах А. Жекуліної та у Фребелівському педінституті в Києві, бере участь в громадсько-просвітницькому русі на захист української школи...

Після Лютневої демократичної революції 1917 року, яка повалила російське самодержавство, українці нарешті одержали шанс відродження національної державності. «Настрій був радісний, піднесений. Ще ніхто не заглядав у майбутнє... — чи воно виллється в федерацію з відновленою Москвою, чи може дасть нам — як гадали найсміливіші патріоти — повну незалежність, самостійність».⁷ С. Ф. Русова стала членом Української Центральної Ради й «працювала, більше в справах освітніх».⁸ Вона співробітнічає у Всеукраїнській Спільці, яка організовує I і II Всеукраїнські учительські з'їзди, наполегливо проводить лінію щодо українізації шкіл, влаштовує курси українознавства, відкриває по містах і селах дитячі садки, засновує «Просвіти», готує українські шкільні підручники...

Однак не всюди настрої народу був такий піднесений, як у центрі. «...Але все ж панувало зацікавлення справами, й селяни закликали мене на свої збори, прохали розказати й пояснити їм, що навкруги твориться, що таке автономія, федерація й до кого саме їм, олешнянам, приєднуватися — чи до Росії, чи до України. їх сумніви хотів розвіяти один з молодих парубків таким способом: «Україна? — казав він. — Я знаю Україну, я їздив на Полтавщину горшки продавати. Ах, як багато там хліба! Я до України приєднуюсь!». Але старі мовчали й з сумнівом вдумувалися в нові слова, намагаючись зрозуміти нові явища. А тут все ж проводилась якась освідомлююча робота»,⁹ згадувала пізніше С. Русова про відвідини рідної Олешні влітку 1917 року.

Секретарем освіти в Генеральному секретаріаті стає Іван Стешенко, «людина тверда в своїх національних переконаннях»,¹⁰ який на початку серпня 1917 р. «закликав мене на посаду керівнички в його секретаріаті двох відділів — позашкільної освіти й дошкільного виховання. Я з радістю прийняла пропозицію й зараз поїхала до Києва».¹¹ І. Стешенко наполегливо здійснює українізацію шкіл, організовує гімназії по селах, гуртує вчителів. Вірним помічником І. Стешенка в усіх цих справах і починаннях була С. Ф. Русова. Національна державницька діяльність С. Русової була перервана в січні 1918 р., коли до Києва увірвалися більшовицькі загони Муравйова. На зустрічі учителів міських шкіл, яку скликав один з лідерів т. зв. «уряду радянської УНР» В. Затонський, С. Ф. Русова виступила з рішучим протестом проти безчинств червоних «визволителів» — «братішек» — матросів у Києві. І навіть більшовик В. Затонський, який увійшов до Києва завдяки допомозі російсько-більшовицьких окупантів, «побачив в моїх очах глибоку ненависть і прийняв поважніший тон».¹² Поновлюється діяльність освітнього міністерства після встановлення влади гетьмана Павла Скоропадського. С. Ф. Русова бере участь у відкритті Кам'янецького уні-

верситету, продовжує активну громадсько-просвітницьку діяльність. Однак за нової влади «...українізація освіти, що її так енергійно розпочав Стешенко, посувалася дуже мляво, та й екекції, що їх переводили по селах чи то німецькі вояки, чи такі гетьманські козаки, дуже перешкоджали нашій праці... ми, члени Центральної Ради, бачили всю штучність і непевність цієї державності, що ґрунтувалася на чужій допомозі».¹³ В Україні назрівало невдоволення політикою гетьманату, і після того, як В. Винниченко на вирішальному засіданні Національного Союзу прямо поставив питання про необхідність повстання і «всі боялися сказати остаточне слово»,¹⁴ до присутніх звернулася С. Ф. Русова. «...Я не могла мовчати: діяльність Кістяковського, приятелювання Скоропадського з москалями, їх наплив до Києва з усіх усюдів Росії, німці із своїми драгунами по селах — все це так тривожило всіх, так нівеличало само уявлення про незалежну Україну, що неможливим було це дати мовчки терпіти... Моє становище підтримували інші й вирішено було, що Петлюра зараз же візьметься до справи... ми вірили, що на заклик Петлюри народ повстане».¹⁵ І через кілька років Головний Отаман Армії УНР С. Петлюра після визволення Кам'янця від більшовиків, коли С. Русова вітала його від жінок, пригадав, що саме вона «своєю щирою промовою причинилася До політичного перевороту».¹⁶ «На самого гетьмана вже ніхто не звертав уваги, в усіх на устах було ім'я Петлюри, до нього хилилась уся пошана й довір'я українського громадянства».¹⁷

Після переможного вступу Петлюри до Києва й утворення Директорії УНР в грудні 1918 року запрацювали Міністерство освіти й учительська Спілка, в діяльності яких активну участь бере С. Ф. Русова. Але в умовах більшовицької агресії міністерство змушене було весь час міняти місце свого перебування: Вінниця, Кам'янець, Галичина. Незважаючи на постійні евакуації, С. Ф. Русова їздить по селах, надає допомогу дитячим притулкам, веде просвітницьку роботу серед населення. Велику допомогу в цій справі їй надає Головний Отаман українського війська С. Петлюра. У 1920 році за дорученням Червоного Хреста С. Ф. Русова «їздила оглядати польські табори, де гинули наші полонені арештовані люди»,¹⁸ організує під Кам'янцем шпиталь для поранених козаків армії УНР. У 1921 році з дозволу більшовицької влади С. Русова відвідує рідну Чернігівщину, де бачить наслідки панування більшовицьких окупантів: «На кожному-кроці смерть, грабїж».¹⁹ І багато хто вже пристосувався до нових умов життя. Однак С. Ф. Русова залишилась вірною ідеям вільної УНР. На учительському з'їзді 1921 р., який більшовицька влада намагалася взяти під свій контроль, Софія Русова звертається з полум'яною промовою до вчителів: «Як не тяжко, а треба працювати на українському терені, треба мати на очах наші золоті жовті поля і блакитне небо»,²⁰ що було справжнім викликом більшовицькому режимові. «На цьому з'їзді я одразу взяла супроти більшовиків незалежний тон й одверто негативне відношення до всіх пакостей, які вони робили. Трималась я національного ґрунту, на якому єдино згоджувалася працювати... Може оця прямолінійність і створила мені серед них опінію безнадійної «петлюрки»».²¹

У 1921 році С. Ф. Русова викладає в Кам'янець-Подільському університеті, який «усе ще стояв, як українська твердиня»,²² опікується дитячим садком та іншими освітніми установами. Однак дуже скоро викладачі університету відчували на собі наслідки більшовицької політики в галузі освіти: українські інтелігенти були практично позбавлені засобів для існування і тяжкою працею на землі змушені були рятуватися від голоду.

Та українських патріотів не полишала надія на визволення від більшовицької окупації. «Але щоденні вчинки Чека добре нам говори-

ли про певність більшовицької влади. Почалась кара, страшна розплата за спробу визволитися, за змагання врятувати нещасну країну».²³ «З перших же днів окупації України большевики почали переслідувати українців взагалі й утворили таку неможливу атмосферу шпигунства, брехні, недовір'я».²⁴ І хоча радянська влада досить добре ставилася особисто до С. Русової, «атмосфера створилась така, що я не могла вже довш терпіти, фізичне винищування молоді, русифікація, що проводилась під ліцеємірною українізацією, — і все це примусило мене таки вирватись з того пекла».²⁵

Тільки за третім разом вдалося С. Русовій разом з малолітньою онукою перейти Збруч, полишивши «країну неволі, смутку, неправди й руїни... з одним палким бажанням усі свої старі сили віддати на визволення твого народу, щоб знову пишалася Ти й волею, і наукою, і багатством».²⁶

Справжнім злетом творчої діяльності Софії Русової став період державного відродження України 1917—1921 рр. І хоча не вдалося відстригти незалежну УНР, вона вірила в неминучість перемоги української справи. «Україна мусить бути вільна, незалежна, соборна. Жодний кусень її території не має належати чужій владі, бути займаним чужими окупантами... Визволення України вже не тільки наша мрія, це справа найкоротшого часу. Але визволена Батьківщина потребуватиме силу добрих працівників, чесних громадських діячів, щоб повернути їй здоров'я і добробут. Треба готуватися, — наголошувала Софія Русова у зверненні «До Українок цілого світу» (1934).²⁷

І в сучасних умовах становлення української державності, проголошеної в 1991 році, вірність ідеям, за які боролися лицарі нескореної України 1917—1921 рр., має стати для всіх нас запорукою майбутніх перемог.

Джерела та література

- 1 Центральний державний архів вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі — ЦДАВОДВ). — Особистий фонд С. Русової.— Ф, 3889. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 129.
- 2 Софія Русова. Мої спомини. — Львів, 1937. — С. 5.
- 3 Там само. — С. 7—8.
- 4 Там само. — С. 7.
- 5 Там само. — С. 5.
- 6 Там само. — С. 46—47.
- 7 Там само. — С. 203.
- 8 Там само. — С. 204.
- 9 Там само. — С. 205.
- 10 Там само. — С. 205.
- 11 Там само. — С. 205.
- 12 Там само. — С. 210.
- 13 Там само. — С. 211.
- 14 Там само. — С. 213.
- 15 Там само. — С. 213.
- 16 Там само. — С. 224.
- 17 Там само. — С. 215.
- 18 Ківшар Т. Недруковані матеріали автобіографії Софії Русової // Київська старовина. — 1994. — № 1. — С. 106.
- 19 Софія Русова. Мої спомини. — Львів, 1937. — С. 243.
- 20 Там само. — С. 245.
- 21 Там само. — С. 245.
- 22 Там само. — С. 247.
- 23 Там само. — С. 252.
- 24 Там само. — С. 254.
- 25 Там само. — С. 259.
- 26 Там само. — С. 260—261.
- 27 ЦДАВОДВ. — Ф. 3889, — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 61—62.